

28. „Liberální revoluce“ 1989?

Charta 77 se k liberalismu nijak nevztahovala, polistopadová politika ovšem vycházela z jeho principů

Demokratické revoluce roku 1989 vzbudily naději, že pád východoevropského komunismu znamená jen vítězství kapitalismu, ale také historické vítězství liberální demokracie. Jádrem globální diskuze raných 90. let byl spor o jejich význam.

Podle jedněch šlo o „liberální revoluce“ svého druhu, přispívající svým dílem k utvářejícímu se „konci dějin“ (tak to viděl Francis Fukuyama). Podle jiných to bylo jen krátkodobé vítězství liberálních principů, které ale byly brzy zastíněny jednostranným neoliberálním kapitalismem, či jinde nástupem nacionálně a kolektivisticky orientovaného populismu.

Liberalismus jako politická doktrína se každopádně stal důležitým vztáhným bodem pro řadu klíčových aktérů dobové politiky a rané fáze demokratické transformace. Tento „liberální konsensus“ počátku 90. let ovšem měl své spontánní kořeny v dění předchozích let.

Liberalní, aniž by to tušili

V předlistopadovém Československu, a to i v řadách demokratické opozice, bychom přesvědčených liberálů našli poskrovnu. Charta 77 byla složená z lidí a skupin nejrůznějšího ideového zaměření, politické liberály zastupovala snad jen okrajová skupina okolo Emanuela Mandlera a Bohumila Doležala, zakladatelů zajímavé, avšak marginální Demokratické iniciativy (1987). Naopak v historických diskuzích samizdatu panoval spíše kritický vztah k českým liberálním tradicím, a to i co se týče liberální elity první republiky reprezentované tzv. pragmatickou generací kulturních liberálů okolo Karla Čapka a Ferdinanda Peroutky.

Pokud by se někdo předních signatářů zeptal, zda považují Chartu 77 za liberální, sotva by dostal kladnou odpověď. Minimalistická definice liberalismu však praví, že liberální je to politické myšlení, které klade do popředí principy individuální svobody a autonomie jednotlivce. Připočítáme-li k tomu všemi názorovými proudy sdílený důraz na právo a obhajobu právního státu, stejně jako znovuoobjevení pojmu „občanské společnosti“, začne se chartovní společenství náhle jevit mnohem více liberální, než si sami jeho členové připouštěli.

Zásadní podíl na tom měla tzv. kulturní opozice v čele s Václavem Havlem, jedna ze stěžejních složek Charty. Pochopitelný životní zájem umělců, vědců a intelektuálů na autonomii a svobodném prostoru pro tvorbu můžeme charakterizovat

Když v listopadu 1989 vznikalo Občanské fórum, jeho důraz na koncept „občanské společnosti“ a svobodu každého jednotlivce zcela souzněl s principy liberalismu. Na snímku Václav Havel mluví k účastníkům shromáždění v pražském Činoherním klubu. FOTO ČTK

jako tzv. kulturní liberalismus, v němž se pojem „liberální“ vztahuje spíše na temperament či životní styl než na konkrétní politickou doktrínu či ideální představu o světě.

Havel v. Klaus: dva liberalismy

Byl to právě tento „kulturní liberalismus“, který se podstatně promítl do české politiky po roce 1989, obdobně jako za první republiky po roce 1918. Jeho hlavními politickými nositeli bylo vedle prezidenta Havla nejdříve Občanské fórum a posléze jedna z jeho následnických politických stran, Občanské hnutí, jehož vedení tvořili mnozí bývalí chartisté jako např. Jiří Dienstbier, Petr Pithart, Pavel Rychetský, či Jan Sokol.

Šlo o široký názorový proud kladoucí důraz na koncept „občanské společnosti“ zrozené v disentu jako prostor svobodného jednání mimo dohled státu. Politiku chápal jako službu veřejnému dobru, zdůrazňoval vnitřní pluralitu a různorodost

občanské společnosti a v českých poměrech se brzy začal vymezovat vůči „tržnímu dogmatismu“ ODS Václava Klause a stejně jako vůči politické levici.

Post-chartovnímu „kulturnímu liberalismu“ však vyrostla silná konkurence v podobě ekonomického liberalismu či neoliberalismu. Měl stejné filozofické kořeny, stejně zdůrazňoval svobodu individua, jeho prvotní starostí však nebylo budování občanské společnosti, nýbrž budování základů „politiky svobody“ zakotvené v ekonomické sféře – tedy svobodném trhu a vlastnictví. Tento druh liberalismu nevyrostal primárně z chartistických kruhů, nýbrž mnohem více z prostředí ekonomů, expertů a manažerů. V českých poměrech byl nejvýrazněji reprezentován právě Klausovou ODS.

Liberalismus v liberální demokracii rozpuštěný

Paradoxem opakujícím se v dějinách vždy po vítězství liberální demokracie

a právního státu, a tedy i po roce 1989, je, že se liberalismus „rozpuští“ v systému. Stává se do jisté míry všeobecným východiskem většiny standardních politických stran a ideologií uznávajících liberální demokracii jako základní „hrací pole“. Není a ani nemůže být majetkem té či oné strany, nýbrž přetrvává navzdory měnícím se vládám a jejich stranickým barvám. Definuje nikoliv určitý politický proud, ale celé prostředí politiky.

Byl to právě tento paradox „liberálního konsenzu“, který záhy vedl ODS k hledání dalších ideologických opor nejdříve v podobě demokratického konzervatismu a později českého národovectví. To také Klausovu neoliberalismu zajistilo trvalejší místo v české politice na rozdíl od post-chartovního Občanského hnutí, jež nebylo ochotno vyjít za hranice svého z disentu zděděného „kulturního liberalismu“, a nevyhnutelně se tak rozplynulo ve vodách liberální demokracie.

Uteká vám začátek seriálu? Předplatné si můžete objednat na tel. 225 555 533 nebo na internetové stránce www.lidovynoviny.cz/charta. V ceně předplatného je i přístup do digitálního archivu Lidových novin, o žádný díl tak nepřijedete.

NÁSTROJE REPRESE

Nátlak v zaměstnání

V roce 1980 charakterizoval brilantní esejista Milan Šimečka československou společnost jako „společenství strachu“, v němž se občanská neposlušnost stala luxusem, který si mohl dovolit jen malá část. A upozornil také na existenci specifického „systému ohňičků“, který režim využíval k pacifikaci kritických projevů. Státní bezpečnost zneužívala národní výbory, podniková vedení, odbory a funkcionáře různých společenských organizací k legalizaci politické represe a existenčním postihům. Ředitelé a vedoucí кадровých úseků museli pravidelně zodpovídat dotazy StB a aktivně se podílet na kárných opatřeních proti „nepřátelským osobám“ v podniku. Zdaleka ne všichni přítomni byli z této spolupráce s bezpečnostními orgány nadšení, brali ji však jako nutnou součást výkonu své funkce.

Aktivní oponent musel zapomenout nejen na prémie a podnikovou rekreaci. Když se StB domnívala, že by jeho pracovní zařazení mohlo představovat státobezpečnostní riziko, neváhala intervenovat u podnikového vedení. V roce 1984 se například bezpečnost obrátila na zaměstnavatele Anny Šabatové s cílem „vytvořit překážky při organizování nepřátelské činnosti a zaměřit její další pozornost na řešení osobních problémů“.

MALÍ VELCÍ CHARTISTÉ

Marie Rút Krížková: sama s dětmi

Literární historička Krížková (* 1936) začala být pro Státní bezpečnost nepohodlná už v srpnu 1968, kdy v libereckém rozhlase protestovala proti vojenské invazi do Československa. Odmltla donášet na představitele Židovské náboženské obce, kam pravidelně docházela, za což si vysloužila vyhazov ze školy, kde učila.

Živila se pak jako lesní dělnice a třídníčka pošty. Na protest proti článku *Ztroskotanci a samozvanci*, který v Rudém pravu očeřoval chartisty, *Prohlášení Charty 77* také podepsala. „Chtěla jsem, aby moje dcery měly možnost žít ve svobodě,“ říká o své motivaci. V roce 1983 byla mluvčí Charty 77, spolupracovala s Výborem na obranu nespravedlivě stíhaných. Sama vychovala tři dcery.

Během vysokoškolských studií ji zasáhlo, jak sama říká, „jako blesk z nebe“ dílo Jiřího Ortena a začala shromažďovat jeho básně. V letech 1966 až 1968 vydala v Severočeském nakladatelství tři svazky jeho nepublikovaných próz. Studie *Jiří Orten, básník smrti a lásky* (1976) jí vyšla v samizdatu. Listopad 1989 umožnil její životní sen: začít Ortenovo dílo vydávat svobodně. Je také spolueditorkou ceněné knihy o dětské literární tvorbě v tezeinském ghettu, r. 2014 vyšly knižně její vzpomínky *Slyšet a odpovídat*.

HISTORIE ČESKÝCH PROTIKOMUNISTICKÝCH AKTIVIT

Palachův týden 1989: šest dnů, jež otráslly mocí

Kuctění dvacetiletého výročí sebeupálení Jana Palacha ohlásily nezávislé iniciativy dvě akce: na 15. ledna pietní shromáždění u sochy sv. Václava na pražském Václavském náměstí a na sobotu 21. ledna pouť do Všetat, kam byl Palachův hrob počátkem 70. let přemístěn. Režim se po intermezzu, kdy povolil setkání u příležitosti Dne lidských práv na Škroupově náměstí, vrátil k tradiční metodě reakce: pomocí obušků a vodních děl.

V neděli 15. ledna policie posílená jednotkami Lidových milic znemožnila položení květin u sochy sv. Václava a postupně vytláčila několik tisíc demonstrantů z Václavského náměstí. S obvyklým efektem, že se skupiny demonstrantů stáhly do přílehlých ulic a rozhánění rozptýlených demonstrací se protáhlo na několik hodin.

V pondělí zase na shledanou...

V neděli večer se zdálo, že až do plánovaného setkání ve Všetatech má režim klid. Vše ale změnil okamžitý nápad položit květiny k soše sv. Václava v pondělí 16. ledna odpoledne, tentokrát v tichosti a bez předchozího oznámení. Když se o zástupci nezávislých iniciativ pokusili, byli zadrženi. Než se policii podařilo aktivisty naložit do přistavených aut a odvézt, shromáždil se kolem protestující dav a vznikla další, zcela spontánní demonstrace.

Václavské náměstí, středa 18. ledna 1989, více než 10 000 demonstrantů. Čtvrtý den Palachova týdne policie jen přihlížela, další den už brutálně zasáhla. FOTO ČTK

Obsah seriálu

6. 1. Geneze vzniku Charty 77 a jejího prvního dokumentu, 7. 1. Helsinky 75 a Charta 77, 9. 1. Reakce moci I - anticharta, 10. 1. Reakce moci II - rezoluce proti Chartě 77 v podnicích a reakce společnosti, 11. 1. Kdo byli chartisté, 12. 1. Charta 77 a Slovensko, 13. 1. Křesťané a Charta 77, 14. 1. Underground v Chartě 77, 16. 1. Neznámí chartisté, 17. 1. Ti, kdo Chartu 77 nepodepsali, 18. 1. Dokumenty Charty 77, 19. 1. Charta 77 a Svobodná Evropa, 20. 1. Exilová média a Charta 77, 21. 1. Policiejí akce proti Chartě 77, 23. 1. VONS, 24. 1. Zpravodajské akce StB proti Chartě 77, 25. 1. Exil a Charta 77, 26. 1. Infoc, 27. 1. Charta 77 a česko-německá otázka, 28. 1. Ženy v Chartě 77, 30. 1. Podpora ze zahraničí - Nadace Charty 77, 31. 1. Charta 77 a ekologie, 1. 2. Chartovní a postchartovní „zahraniční politika“, 2. 2. Charta 77 a romská otázka, 3. 2. Vývoj Charty 77 v 80. letech a její politizace, 4. 2. Literární obrazy Charty 77, 6. 2. Charta 77 v pamětních místech, 7. 2. Charta 77 jako zdroj polistopadového liberalismu?, 8. 2. Neokonzervativci v Chartě 77, 9. 2. Chartovní a postchartovní levice